

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**МОДАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ НЕОБХІДНОСТІ,
КОНТАМІНОВАНОЇ ДИСПОЗИТИВНОЮ УСТАНОВКОЮ
(НА МАТЕРІАЛІ ІТАЛІЙСЬКОЇ МОВИ)**

У статті розглядаються дискурсивні характеристики модального значення необхідності, контамінованої диспозитивною установкою, окреслюється смислова структура засобів його вираження. Показано кореляцію між внутрішньою формою модальної одиниці та мовними засобами у мікротексті її функціонування у приядерній зоні, на ближній периферії та на периферії.

Ключові слова: модальність, модальне значення, необхідність, диспозиція.

В статье рассматриваются дискурсивные характеристики модального значения необходимости, контаминированной диспозитивной установкой, очерчивается смысловая структура средств его выражения. Показана корреляция между внутренней формой модальной единицы и языковыми средствами в микротексте ее функционирования в приядерной зоне, на ближней периферии и на периферии.

Ключевые слова: модальность, модальное значение, необходимость, диспозиция.

The article focuses on discursive characteristics of modal meaning of necessity contaminated by disposition. The sense structure of its means of expression is defined. The correlation between internal form of modal unit and use of language resources in prenuclear zone, close peripheral zone and peripheral zone is demonstrated.

Key words: modality, modal meaning, necessity, disposition.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю комплексного дослідження категорії модальності у сучасній лінгвістиці, що носить поліпарадигмальний характер.

Метою статті є визначення особливостей модального значення необхідності, контамінованої диспозитивною установкою, та окреслення смислової структури засобів його вираження.

Об'єкт дослідження становить мікротекст функціонування засобів вираження модального значення необхідності, контамінованої диспозитивною установкою.

Предметом дослідження є дискретизація смислового простору мікротексту функціонування засобів вираження модального значення необхідності, контамінованої диспозитивною установкою.

Наукова новизна дослідження полягає у першій спробі розкриття смислової структури модального засобу в аспекті встановлення взаємозалежності між його семантикою як згорнутою структурою та параметрами мікротексту його функціонування.

Постановка загальної проблеми та її зв'язок з науковими завданнями. Ми визначаємо категорію модальності як чотирирівневе утворення: модальне когнітивно-семантичне поле – модальне значення – модальна одиниця – сукупність її функціонально-семантичних варіантів (ФСВ). Під *модальною одиницею* ми розуміємо модальний засіб (лексема, конструкція). На відміну від концепції функціонально-семантичного поля (ФСП) О. В. Бондарка [1], ми постулюємо сполучення модальної одиниці з модальним полем через модальне значення. В основі *модального поля* міститься бінарна опозиція, нейтралізація якої відбувається не відразу, а є процесом, прослідкувати який можна лише у мікротексті функціонування модальної одиниці. *Модальне значення* визначається за сукупністю параметрів, які казують зняття невизначеності опозиції модального поля. *Модальна одиниця* розглядається в аспекті взаємозалежності її семантики як згорнутої структури та параметрів мікротексту функціонування, тобто мовних засобів, що закономірно вживаються у приядерній зоні (безпосередня сполучуваність), на ближній периферії (рівень висловлення, до складу якої входить модальна одиниця, або суміжного висловлення), та на периферії (рівень мікротексту, зазвичай це 3-5 висловлень). *Функціонально-семантичні варіанти* модальної одиниці визначаються після її дослідження у мікротексті і побудови моделей мікротексту (кожній моделі мікротексту відповідає ФСВ). В основі назви моделі мікротексту знаходиться

провідна група модусів. У результаті взаємодії епістемічного модусу з перцептивним, емотивним, волітивним, аксіологічним та поділу ментальної діяльності на синтетичну та аналітичну за Л. С. Виготським [2:200], потенційно маємо 2 синтетичні моделі (сенсорно-рефлексивного синтезу, сенсорно-емотивно-рефлексивного синтезу) та 4 аналітичні (рефлексивізації перцепції, рефлексивізації емотивності, рефлексивізації волітивності, рефлексивізації аксіологічності). Для кожної модальної одиниці характерним є функціонування у певних моделях мікротексту. Розгортання інформації у мікротексті за певними векторами, характер внутрішньофразової та трансфрастичної зв'язності уможливорює відстеження процесу смислотворення модальної одиниці. Ми виносимо *принцип ядра та периферії у мікротекст*: ядром є модальна одиниця, приядерну зону складає її безпосередня сполучуваність, ближню периферію – різнорівневі мовні засоби модального висловлення, периферію – мікротекст. Точкою відліку при розкритті смислової структури модальної одиниці є її *семантика* та зв'язок з *опозицією модального поля*.

В основі когнітивно-семантичного поля необхідності знаходиться поняття 'необхідність', а шкалою виміру цього модального поля є опозиція "індетермінованість vs детермінованість". Модальні значення, що структурують модальне поле, виявляють ступінь детермінованості *різною мірою*. Кожне з модальних значень модального поля необхідності можна представити за формулою: *необхідність, контамінована X*, де *X* – чинник контамінації, що відображає характер детермінованості волевияву [3:317-318]. У цій статті ми розглянемо необхідність, контаміновану диспозитивною установкою.

Диспозитивна необхідність пов'язана з диспозитивною установкою суб'єкта, що детермінує його волевияв. Диспозитивна установка відображає прагнення суб'єкта до бажаного стану справ і є схильністю до виконання певних дій у зв'язку з позаситуативними комунікативними чинниками – взаємодією мовця і комуніканта, що визначається як узагальнена диспозитивна установка до комунікації, яка формується в результаті спілкування

в N – кількості комунікативних ситуацій. Спілкування між комунікантами має діалогічний характер, а діалог має інтерактивну соціальну природу [4]. Найважливішими поняттями діалогічної інтеракції є воля і точка зору: “воля спрямовує вектори інтеракції, точки зору визначають кроки інтеракцій” [5:410]. Параметрами дослідження цього модального значення є: конкретний суб’єкт, свідомо контрольований волевияв, чинники детермінованості волевияву.

Засобом вираження цього модального значення є модальна конструкція *essere disposto a* – ‘бути готовим (схильним) до’. Основними лексико-семантичними варіантами (ЛСВ) *disposto* є: 1) розміщений у просторі згідно з функціональними критеріями; 2) готовий (до виконання певної дії) у момент мовлення; 3) готовий (до виконання певної дії) взагалі; 4) нормативний [6:658]. Перераховані ЛСВ є пов’язаними з функціональністю та аксіологічною спрямованістю, характеристиками, що мають відображатися і у модальній конструкції та параметрах мікротексту.

Внаслідок аналізу моделі мікротексту функціонування висловлень диспозитивної необхідності з конструкцією *essere disposto a* можна умовно поділити на такі: 1) модель сформованої загальної диспозиції; 2) модель несформованої загальної диспозиції. Розглянемо моделі мікротексту.

1. Модель несформованої загальної диспозиції. В основі кореферентної дійсності ситуації є міжсуб’єктна взаємодія та несформована загальна диспозитивна установка комунікантів, що виявляється у поляризованості або асиметричності епістемічної, емотивної, волітивної, аксіологічної складових. Має місце прагнення до комунікації суб’єкта 1, що оцінює спілкування позитивно та ухиляння від комунікації суб’єкта 2, зумовлене невизначеністю намірів або небажанням спілкуватися взагалі. Тоді інтенція суб’єкта 1 спрямовується на подолання невизначеності: адже одним із найважливіших принципів ведення успішного діалогу є прояв однакової активності [7:186]. Висловлення суб’єкта, по відношенню до якого застосовується комунікативна

тактика ігнорування, продукуються для “синхронізації” комунікативної і прагматичної ситуації, зміни навколишньої реальності [8:86]. Наприклад:

*Si rivolse a Macario pregandolo di comunicare i suoi dubbi ad Annetta. – Mi faccia il piacere di dire alla signorina Annetta ch'io sono disposto a cominciare subito il lavoro, ma che mi occorrerebbe di sapere un poco più precisamente quello che ho da fare. – Va bene! – disse Macario (...) quando avrò l'occasione di vederla, glielo dirò (Svevo, *Una Vita*, p. 136).* Стосунки між комунікантами характеризуються невизначеністю: з боку Альфонсо це щирість, прагнення до спілкування, з боку Аннети – порушення домовленості, свідоме уникання зустрічей. Мовець відчуває потребу корекції міжособистісних стосунків, і звертається з проханням до третьої особи – кузена Аннети передати їй, що він готовий розпочати разом з нею написання роману, як вони домовились, але йому необхідно точно знати деякі деталі. Модальне висловлення містить декларацію диспозитивної установки (*sono disposto a cominciare subito il lavoro*); приєднувальне висловлення привативної необхідності вводиться диз'юнктивним конектором *ma* і містить інформацію про існування перешкод, що виникли з вини комуніканта: привативний епістемічний стан мовця (*mi occorrerebbe di sapere un poco più precisamente...*). До складу модального висловлення входить засіб деонтичної необхідності (*ho da fare*).

Параметрами текстового корелята даної моделі є: полімодусність: значущість для декодування модального висловлення диспозитивної необхідності, що задає ретроспекцію, вербалізації епістемічного, емотивного, волітивного, аксіологічного модусів; *емотивні текстові сегменти* на позначення невизначеної емотивної складової міжособистісних стосунків (*rapporti tensi / complicati*), асиметричних (поляризованих) емотивних складових (*esser sincero – esser chiuso in sé, simpatia – antipatia*); *волітивні текстові сегменти* на позначення асиметричних (поляризованих) волітивних складових міжособистісних стосунків (*desiderio di comunicarsi – prove di*

evitare); епістемічні текстові сегменти на позначення асиметричних (поляризованих) епістемічних складових міжособистісних стосунків (*essere deciso – essere incerto, insicuro*); частотність внутрішньофразової контамінації модальних значень диспозитивної та привативної необхідності: введення диспозиції мовця, ускладненої невизначеною складовою міжособистісних стосунків, зазвичай епістемічною (*essere disposto a..., ma (però) occorre / bisogna sapere*); модальні засоби у ролі маркера волевияву, спрямованого на зменшення асиметричності загальної комунікативної диспозиції, корекції її емотивної, епістемічної, волітивної, аксіологічної складових та її переведення в усталену (позитивну) валоративну площину.

2. Модель сформованої загальної диспозиції. На відміну від попередньої моделі, в основі кореферентної дійсності ситуації є міжсуб'єктна взаємодія та сформована загальна диспозитивна установка комунікантів, що полягає в узгодженості епістемічної, емотивної, волітивної, аксіологічної складових. Вербальні та невербальні дії одного з комунікантів узгоджуються в цілому із загальною диспозицією. Має місце “симетричність комунікативної активності” [9:107]. Проілюструємо прикладом.

Sta benino. Ma che brutto fatto! E proprio alla vigilia degli esami. La direttrice per la eccezionalità della circostanza tenuto anche conto che la colpevole fino ad ora è stata considerata fra le migliori del convento, sarebbe disposta a perdonarla, purchè si sottomettesse a chiedere scusa a Gabriella ed a convenire del suo torto (Luanto:45). Висловлення диспозитивної необхідності вживається на позначення диспозиції до дії – вибачити дівчину за її помилковий вчинок у коледжі. У мікротексті здійснюється обґрунтування наміру: врахування зразкової поведінки дівчини в минулому (*fino ad ora è stata considerata fra le migliori*). Диспозиція до дії є бенефактивно спрямованою (*sarebbe disposta a perdonarla*) і узгоджується із сформованою диспозитивною складовою.

Про зв'язок висловлень диспозитивної необхідності з аксіологічним модусом свідчить частотність вживання *essere disposto a* у кондиціоналі (як у вищенаведеному прикладі) або у

суперлативі. Наприклад: *Era dispostitissimo ad istruirmi, ed anzi annotò di propria mano nel mio libretto tre comandamenti ch'egli riteneva bastassero per far prosperare qualunque ditta (Svevo, La coscienza di Zeno:67).*

Параметри текстового кореляту даної моделі визначаються у такий спосіб: полімодусність: значущість для декодування модального висловлення диспозитивної необхідності, що формує ретроспекцію, вербалізації епістемічного, емотивного, волітивного, аксіологічного модусів; *емотивні текстові сегменти* на позначення визначеної емотивної складової міжособистісних стосунків (*ammirazione (interesse) corristosta / reciproca, amicizia tiepida / paterna / fraterna*), існування емпатії між комунікантами (*diventare preoccupato / allarmato / entusiastico*); *еністемічні текстові сегменти* на позначення усвідомлення комунікантами взаємної емпатії (*accorgersi / darsi conto di, sapere che*); *модальне висловлення диспозитивної необхідності*: контамінація волітивного та аксіологічного текстових векторів на позначення бенефактивного наміру мовця; частотність вживання ЛО на позначення комунікативної кооперації (*aiutare, istruire, consigliare (sconsigliare), approvare (disapprovare), perdonare (punire)*); модальні засоби у ролі маркера волевияву, що узгоджується з загальною комунікативною диспозицією як холістичним утворенням, що включає емотивний, епістемічний, волітивний, аксіологічний компоненти і знаходиться в усталеній валоративній площині.

Сформована диспозитивна установка є рухомим утворенням і може зазнавати як консолідації, так і змін. Наприклад, у критичних ситуаціях, за виникнення форс-мажорних обставин, ситуативна диспозитивна установка комунікантів може реалізуватися за двома напрямками: 1) узгодження із загальною диспозитивною установкою та сформованою емпатією. У такому разі відбувається консолідація диспозитивної установки як холістичного утворення за рахунок поповнення новими смислами; 2) суперечності загальній диспозитивній установці та сформованій емпатії. У такому разі дія мовця, що суперечить загальній емпатії,

може привести до зміни емотивної складової міжособистісних стосунків, їхнього переходу в іншу валоративну площину.

У результаті аналізу можна зробити такі висновки: 1) формування епістемічного, емотивного, волітивного, аксіологічного векторів загальної диспозиції відбувається шляхом сумачії емоційних станів, намірів, дій комунікантів у N – кількості комунікативних ситуацій (висловлення диспозитивної необхідності задає ретроспекцію); 2) інформація про епістемічний, емотивний, волітивний, аксіологічний вектори загальної диспозиції входить до епістемічної сфери кожного з комунікантів та визначає загальну спрямованість диспозитивної установки за усталеною аксіологічною віссю (позитивною або негативною); 3) висловлення диспозитивної необхідності виконує функцію оцінки та регулювання мовцем конкретного наміру комуніканта за конкретних обставин, поповнюючи загальну диспозицію новими смислами. Поведінка комунікантів може бути спрогнозованою за векторами загальної диспозиції: адже загальна модель адаптаційної поведінки включає дію, результат і параметри результату [10:58].

Внаслідок аналізу фактичного матеріалу було виявлено найуживаніші мовні засоби в мікротексті функціонування конструкції *essere disposto a* – засобу вираження модального значення диспозитивної необхідності. Передусім відмітимо частотність вживання модальної конструкції у суперлативі (*essere dispostitissimo a*) та у кондіціоналі (*sarebbe disposto a*) що є реалізацією імплікатури оцінності. Зазначимо, що до складу модальної структури може входити якісний прислівник позитивної оцінки *bene* (*essere ben disposto*); у цьому випадку екзистенційний предикат *essere* може змінюватися на перцептивний *sentirsi* (*sentirsi ben disposto*). Ці дані належать до *приядерної зони*. Наведемо приклади: *Mi sentivo ben disposto, con la mente lucida (...)* (Moravia:109). *“Guarda che bellezza (...) sono ben disposti... vedono il puro e lo prendono”* (Moravia:42).

Також у *приядерній зоні essere disposto a* сполучається з інфінітивом семантики ініціальності (*cominciare, iniziare*), темпоральними маркерами миттєвості (*subito, presto*) та точки

відліку (*ormai, da questo momento*), а також з ЛО на позначення кооперації між комунікантами (*aiutare, collaborare, suggerire, consigliare – sconsigliare; approvare – disapprovare, discutere, prender parte alla discussione; perdonare, usar indulgenza – punire*). Наприклад: (...) *specialmente conoscere chi sarebbe stato disposto a collaborare a un futuro governo antinazista (Oggi N 17 / 04.2004:103). La direttrice per la eccezionalità della circostanza (...) sarebbe disposta a perdonarla (Luanto:45)*. Також частотним є приєднання до модальної конструкції дієслів на позначення готовності до дії vs відмови від дії (*fare, agire – cedere, rinunciare*). Наприклад: *Saresti dunque disposta a cedere?* (Luanto:56).

До *ближньої периферії* модальної структури потрапляє модальна конструкція *sapere + інфінітив*, що є засобом вираження модального значення внутрішньої можливості. Наприклад: *Quanto a Marcella, una statua che è una statua, avrebbe saputo mostrarsi più sensibile e disposta* (Moravia:109). Також у ближній периферії функціонують ЛО на позначення існування емпатії між комунікантами (*diventare allarmato, preoccupato, entusiastico*) у препозиції, диз'юнктивні конектори (*ma, però*) у сполученні з модальними дієсловами привативної необхідності (*mi serve, bisogna, occorre*) у постпозиції (*ho bisogno di sapere più precisamente*). Відмітимо також вживання у ближній периферії ЛО волітивої семантики на позначення преференційного вибору (*decisione, scelta*), ЛО епістемічної семантики на позначення процесуальної ментальної діяльності (*pensare, tener conto*), темпоральних маркерів прецедентності (*fino ad ora*). Наприклад: *Ho sempre pensato che in un caso simile la decisione ultima spetta a me ed io sono dosposta ad accettare per marito il signor Calasco* (Luanto:98).

Для *периферії* характерним є розгортання текстових векторів з інформацією про емотивну, волітивну, епістемічну, аксіологічну складову міжособистісних стосунків. Асиметричність (поляризованість) або асиметричність текстових векторів відображається у смислових відношеннях контрадикторності vs узгодженості ЛО емотивної, волітивої, епістемічної, оцінної

семантики, що фіксують відповідний модус кожного з комунікантів.

Висновки. В основі *модального значення диспозитивної необхідності* міститься: 1) волевияв як диспозиція до вербальної (невербальної) дії одного з комунікантів, що виявляється у конкретній комунікативній ситуації і ґрунтується на загальній сформованій або несформованій диспозитивній установці; 2) загальна диспозитивна установка, може бути як сформованою (симетричність епістемічного, емотивного, волітивного, аксіологічного складових), так і несформованою (асиметричність зазначених складових, включаючи поляризацію). Диспозитивна необхідність може бути пов'язаною з привативною необхідністю (модель несформованої загальної диспозиції), втрачаючи певною мірою детермінованість, що є відхиленням від прототипу (волітивний модус, контамінований привативним епістемічним). Протитипною є диспозитивна необхідність у складі моделі сформованої загальної диспозиції (контамінація волітивного та аксіологічного модусів).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бондарко А. В.* Теория функциональной грамматики : Темпоральность. Модальность : [коллективная монография в 6 т. / отв. ред. Александр Владимирович Бондарко / Беляева Е. И., Корди Н. Н., Цейтлин С. Н. и др.]. – Ленинград : Наука, 1990. 2. *Выготский Л. С.* Психология : [сб. осн. тр.] / Лев Семенович Выготский; [предисл. Н. Е. Веракса] – [переизд.]. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с. (Серия “Мир психологии”). 3. *Охріменко В. І.* Онтологія та гносеологія категорії модальності в італійській мові : Дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.05 “романські мови” / Валерія Ігорівна Охріменко. – КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2012. – 612 с. 4. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин; [сост. С. Г. Бочаров, прим. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова]. – М. : Искусство, 1979. – 424 с. 5. *Федорова Л. Л.* Диалог воль и мнений (по тексту пьесы Г.Горина «Тот самый Мюнхгаузен») / Л. Л. Федорова // Логический анализ языка: моно-, диа, полилог в разных языках и культурах : сб. науч.-аналит. обзоров / отв. ред. Нина Давыдовна Арутюнова. – М. : Издательство “Индрик”, 2010. – С. 409-423. 6. *(IDDLI) Il Dizionario della lingua italiana* / Giacomo Devoto, Gian Carlo Oli. – [2-a ediz.] – Firenze : Le Monnier, 2000-2001. – 2390 p. 7. *Сахарчук Л. І.*

Диалог як базова одиниця мовлення / Людмила Іллівна Сахарчук // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. праць / від. ред. Ніна Миколаївна Корбозерова. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2001. – Вип. 6. – С. 184-187. 8. *Рябцева Н. К.* Коммуникативный модус и метаречь / Надежда Константиновна Рябцева // Логический анализ языка. Язык речевых действий : сб. науч.-аналит. обзоров / отв. ред. Нина Давыдовна Арутюнова, Надежда Константиновна Рябцева. – М. : Наука, 1994. – С. 82-92. 9. *Колтунова М. В.* Конвенции как прагматический фактор диалогического общения / М. В. Колтунова // Вопросы языкознания / отв. ред. Татьяна Михайловна Николаева. – М. : Наука, 2004. – № 6. – С. 100-115. 10. *Редько В. Г.* Модели адаптивного поведения – задел исследований когнитивной эволюции / Владимир Георгиевич Редько // Когнитивные исследования : сб. науч. тр. / отв. ред. Валерий Дмитриевич Соловьев. – М. : Институт психологии РАН, 2006. – Вип. 1. – С. 49-68.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Luanto R.* La scuola di Linda [Risorsa elettronica] : Tratto da : “La scuola di Linda” di Regina di Luanto. – Torino : L. Roux e C. Edit., 1894. – Режим доступу : http://www.lieberlieber.it/biblioteca/r/regina_di_luanto/la_scuola_di_linda/pdf/la_scu_p.pdf. 2. *Moravia A.* Racconti romani / Alberto Moravia. – Milano : Bompiani, 1986. – 183 p. 3. *Svevo I.* La coscienza di Zeno / Italo Svevo. – Roma : Biblioteca Economica Newton, 2008. – 284 p. 4. *Svevo I.* Una vita / Italo Svevo. – Milano : Oscar Mondadori, 1985. – 395 p. 5. *Oggi*: settimanale di politica, attualità e cultura / ed. Paolo Occhipinti. –N.17 / 21.04.2004. – 162 p.